

УДК 636.39.034 338.43

Марченко І.О.

аспірант кафедри глобальної економіки

Національного університету біоресурсів і природокористування України

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕВОЛЮЦІЇ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ

THE THEORETICAL BASIS OF THE EVOLUTION MECHANISM OF STATE REGULATION OF THE AGRICULTURAL MARKET

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто основні теоретичні аспекти генезису змісту поняття механізму державного регулювання. Встановлено, що історично серед основних функцій держав є забезпечення громадян продовольством. Обґрунтовано оптимальне поєднання теорії і практики державного регулювання економіки. Запропоновано оцінити цей вплив на процеси розвитку аграрного виробництва з метою адаптації суб'єктів до змін макроекономічних показників країни, дестабілізуючої дії кон'юнктурних, сезонних та цінових коливань на аграрну продукцію. Вказане дало можливість досвід регулювання аграрного ринку поєднати із сучасними викликами. Зосереджено увагу на вдосконаленні ринкового механізму з урахуванням ресурсних можливостей, національних потреб та економічної інтегрованості. Зроблено висновок, що актуальним постає питання удосконалення регуляторного механізму під дією ринкових перетворень та інтеграційної спрямованості.

Ключові слова: механізм, регулювання, ринок, держава, продовольча безпека, інтеграція, саморегулювання, аграрний сектор, галузь.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены основные теоретические аспекты генезиса понятия механизма государственного регулирования. Установлено, что исторически среди основных функций государства есть обеспечение граждан продовольствием. Обосновано оптимальное сочетание теории и практики государственного регулирования экономики. Предложено оценить это влияние на процессы развития аграрного производства с целью адаптации субъектов к изменениям макроэкономических показателей страны, дестабилизирующего действия конъюнктурных, сезонных и ценовых колебаний на аграрную продукцию. Указанное дало возможность опыт регулирования аграрного рынка соединить с современными вызовами. Сосредоточено внимание на совершенствовании рыночного механизма с учетом ресурсных возможностей, национальных потребностей и экономической интеграции. Сделан вывод, что актуальным является вопрос усовершенствования регуляторного механизма под действием рыночных преобразований и интеграционной направленности.

Ключевые слова: механизм, регулирование, рынок, государство, продовольственная безопасность, интеграция, саморегулирование, аграрный сектор, отрасль.

ANNOTATION

The article describes the main theoretical aspects of the Genesis of the notion of the mechanism of state regulation. Installed that, historically among the main functions of government is to provide citizens with food. An optimal combination of theory and practice of state regulation of the economy are proved. This influence on the processes of development of agricultural production with the purpose of adapting the subjects to the changes of macroeconomic indicators of the country and seasonal price fluctuations for agricultural products are investigated. This has enabled the experience of regulation of the agricultural market to combine with modern challenges. It focuses on the improvement of market mechanism, taking into account the resource potential, national needs and economic inclusiveness. It is concluded that topical is the issue of improving the regulatory mechanism under the influence and integration orientation.

Keywords: mechanism, regulation, market, state, food security, integration, self-regulation, agricultural sector, industry.

Постановка проблеми. Розроблення методичних підходів до формування відносин між усіма учасниками аграрного ринку ґрунтується на розробленні ефективних механізмів державного регулювання. Історичний розвиток методології державного регулювання є цінним здобутком сучасної науки у контексті аналізу та вдосконалення економічної прикладної науки. З огляду на вищевикладене виникає необхідність здійснити дискурс і дослідити теоретичні засади еволюції механізму державного регулювання аграрного ринку, а також адаптувати досвід і обрати напрями його реалізації в Україні в умовах сучасних глобальних трансформаційних та інтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади регулювання ринку висвітлено у працях С. Кваши [1; 2], Н. Вдовенко [3; 8; 12], А. Діброви [4], О. Могильного [9], Н. Коробової [6], Ю. Хижняк [8], О. Жемойди, О. Рябченко [11] та інших науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас подальшого поглибленого вивчення потребують проблемні аспекти щодо дослідження теоретичних засад еволюції механізму державного регулювання аграрного ринку саме з урахуванням особливостей і специфіки на даному етапі розвитку аграрного сектору економіки.

Мета статті полягає у тому, щоб перш за все узагальнити наукові надбання з питань поліпшення механізму державного регулювання аграрного ринку, систематизації наукових поглядів та концепцій взаємодії держави і аграрного сектору економіки з метою забезпечення продовольчої безпеки населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державне регулювання аграрного ринку як способу забезпечення населення продуктами харчування та атрибутами добробуту бере початок з античних часів XVI ст. до н. е.; фараон Аменхотеп I здобув славу мудреця, забезпечивши запаси продовольства після зміни врожайних років неврожайними. З середини V ст. до н. е. засобами державного втручання забезпечувався імпорт зерна до Афін для забезпечення населення хлібом. У Римській імперії з метою поповнення скарбниці була проголошена монополія на вивіз оливкової олії, а місцеву знать

держава зобов'язувала інвестувати частину свого майна у сільське господарство. Державне регулювання торгівлі сільськогосподарською продукцією у Київській Русі проводилося через механізм запровадження мита, податків, розподілу землеволодіння відповідно до виробничого призначення. Політика Б. Хмельницького у заохоченні вивозу товарів, встановленні захисних мит та наданні пільг місцевим підприємцям сприяла розвитку товарно-грошових відносин та розвитку економічних зв'язків з іншими державами [5; 7].

Значний вплив на еволюцію державного регулювання економіки мали ідеї соціалістів-утопістів на чолі з Т. Мором, який у своїй праці «Утопія» піддав критиці приватну власність, зобразивши уявний острів, на якому усі блага спільні, а держава керує виробництвом матеріальних благ та справедливо їх розподіляє. Пізніше А. Монкретьєн у 1615 році видав «Трактат політичної економії», у якій наука про господарство і управління ним були названі політичною економікою та сприймалися як наука про державне господарство. Економічною філософією того періоду був меркантилізм, що ґрунтувався на принципах вигоди та корисності в практиці господарювання і отожднював багатство держави з монетами. Тоді значного поширення зазнало твердження про те, що держава зобов'язана відігравати активну роль у розвитку промисловості і міжнародної торгівлі через митно-тарифну політику, забезпечуючи позитивний торговельний баланс [9; 10, с. 338–346; 11, с. 42–50; 13, с. 6–11; 14]. Антигезою меркантилізму у XVII ст. постала науково обґрунтована концепція «природного порядку» К. Франсуа, відповідно до якої багатство суспільства створюється у сфері виробництва, за якого приватний інтерес не може бути відокремленим від суспільного. Розвиток держави, на його думку, можливий лише за умови планування принципу економічної свободи, вільного ціноутворення, конкуренції та підприємництва за збереження абсолютизму у державному управлінні. Англійський економіст А. Сміт, позитивно сприйнявши ідеї концепції «природного порядку», у 1776 році свої міркування оптимізації функціонування ринкової економіки виклав у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів». Основою його дослідження стало обґрунтування необхідності обмеження втручання держави в економіку, оскільки особистий інтерес та конкурентна боротьба природно поєднують досягнення власної вигоди з реалізацією суспільних інтересів. На переконання А. Сміта, завдяки цьому механізму економіка управляється «невидимою рукою», яка спрямовує її розвиток на виробництво якісних і потрібних у певній кількості товарів. Державні функції, на його думку, повинні бути обмежені національною обороною, організацією суспільно необхідних громадських робіт та охороною прав власності [13, с. 6–11].

Аналіз дає можливість встановити, що найбільший вплив на розвиток державного регулювання економіки мали ідеї наукового соціалізму К. Маркса та Ф. Енгельса, які вони визначили у положенні наукового комунізму Маніфестом Комуністичної партії (1848 рік). В основу їх парадигми було покладено провідну роль держави в контролі над засобами виробництва та його результатами. Крім того, проголошувалося повне знищення приватної власності шляхом революційних перетворень і заміни капіталістичного ладу соціалістичним. Марксистські ідеї були втілені у практику державної регуляторної політики ліквідацією інституції приватної власності і конкуренції, заміщенням механізму ринкового саморегулювання «видимою рукою» адміністративно-командного управління держави на основі централізованого плану.

Дослідженнями встановлено, що головною метою марксизму було «відкриття економічного закону руху сучасного суспільства», що було відображено в рукописі К. Маркса «Капітал» [7]. Автор доводить існування в докапіталістичну добу товарного виробництва і торгівлі, які обслуговувались за допомогою грошей. Це історично зумовлювало виникнення капіталу, який розглядається об'єктом власності та основою рушійної сили економічного розвитку. Центральною проблемою першого тому «Капіталу» виступає процес виробництва доданої вартості як основного індикатора відносин між капіталом і працею. Додана вартість – це створена робітниками вартість у додатковий робочий час понад вартості робочої сили, що безкоштовно привласнюється капіталістом. Основою капіталу при цьому постає товар, що, на думку автора, ілюструє суперечності та вади виробництва. На думку К. Маркса, політична економія має «товарну природу», що притаманна виключно матеріальній сфері, що є солідарним із переконаннями А. Сміта та Д. Рікардо. Проте історичний досвід показав, що марксизм зазнав краху як теорія і практика через негативні наслідки ідеологізації планування розвитку економіки та розпад Радянського Союзу. На різних етапах розвитку ринкових відносин державне регулювання економіки сприймалося по-різному, поступово набуваючи глибшого змісту. Згідно з дослідженнями І. Вернадського, що викладені у праці «Нарис історії політичної економіки», усю світову економіку можна поділити на два напрями, а саме на позитивний та негативний. До позитивного напрямку належить учення меркантилізму, протекціонізму та соціалізму, які доводять залежність економічного розвитку від позитивної (активної) ролі держави. До другого напрямку віднесені фізіократи та прихильники А. Сміта, які доводили природні закони розвитку та заперечували втручання держави в економіку, обмежуючи її вплив вузьким колом напрямів [7; 4, с. 6–11].

Дослідження факторів періодичних коливань економічної активності, які впливають на рівень зайнятості населення, ріст валового внутрішнього продукту, інфляцію та інші макроекономічні показники, є однією з центральних проблем економічної науки в контексті державного регулювання. Необхідність втручання держави в економічні процеси на основі антициклічного макроекономічного мислення, на відміну від мікроекономічного мислення неокласичної школи політичної економії, відстоював Дж.М. Кейнс. Учений вперше запропонував методи фіскальної політики у своїй «теорії попиту», що полягала у компенсуванні державних видатків податковим механізмом з метою стабілізації сукупного попиту, становленні економічної активності та зайнятості населення. У практику державного регулювання кейсіанство було впроваджено у період великої економічної депресії США, спричиненої вадами спонтанного ринкового розвитку. Одним із найбільших послідовників кейсіанства був Ф. Рузвельт, який застосував його у політиці «Новий курс». Відповідно до нової політики були впроваджені елементи планування економіки, обмеження монополізму, були створені для працездатного населення робочі місця, забезпечено мінімальну заробітну плату та допомогу безробітним. Основоположне місце у генезисі світової школи державного регулювання стало прийняття у 1933 році Закону США «Про регулювання сільського господарства». Прийнятий Закон відкривав механізм підвищення цін на аграрну продукцію за умови зменшення обсягів її виробництва з метою припинення масового банкрутства дрібних фермерів. Аграрний сектор США керувався Адміністрацією регулювання сільського господарства, для фермерів були рефінансовані борги та зменшений відсоток іпотечної заборгованості. Для подолання основної причини кризи – перевиробництва – був розроблений компенсаційний механізм, який на макроекономічному рівні сприяв зменшенню загального обігу товарної продукції. Таким чином, владі США вдалося у 1937 році підвищити паритет цін до 92% порівняно із 1914 роком. Проте падіння темпів виробництва та інфляційний тиск не виправдали ідею кейнсіанського стимулювання кон'юнктури у низці капіталістичних країн.

Наступним етапом генезису державного регулювання постало відродження неокласичної теорії саморегулювання економіки у наукових парадигмах монетаризму, економіки пропозицій, теорії економічних очікувань тощо. На противагу кейсіанству виступила школа лауреатів Нобелівської премії Фрідмена-Хайека, теоретичні положення якої декларували ціни, зайнятість населення та доходи як кількість грошей в обігу країни. Основними інструментами державного регулювання було запропоновано валютний курс національної грошової одиниці, кредитний відсоток, вплив на емісію, тарифи

і податкові ставки. На думку М. Фрідмена, нульовий патерналізм і вільне підприємництво здатні вивести економіку з кризового стану та оптимізувати зайнятість населення. Ідея державного регулювання, на його думку, повинна обмежуватися дотриманням нарощення грошової маси на рівні 3-5%, а ключові сфери промисловості, сільського господарства, освіти, медицини повинні регулюватись через вільну конкуренцію. При цьому поява Інтернету збільшує ступінь свободи капіталів, товарів і робочої сили, що зменшує роль урядів і міжнародних регуляторних інститутів [5; 10, с. 338–346].

Розвиток державного регулювання як поєднання переваг неокейсіанства та неолібералізму втілювалось у теорії неокласичного синтезу А. Маршала, яка стала базою для застосування змішаної системи регулювання ринкової економіки. Так, основним макроекономічним регулятором є ринковий механізм, а державне регулювання виступає його доповненням через інститут соціального партнерства. П. Самуельсон об'єднав «неокласичний синтез» із теорією Дж. Кейнса та запропонував «новий неокласичний синтез» у сфері державного регулювання економіки, обстоюючи ідеї прогнозування і планування виробництва, розробки цільових програм для усунення міжгалузевих диспропорцій. Основними функціями держави П. Самуельсон вважав удосконалення процесу розподілу сукупного доходу держави, проведення міжнародної політики та стабілізацію економіки за рахунок макроекономічних інструментів. У своїй концепції економічних стабілізаторів учений відніс до ринкових саморегуляторів показники ціни, попиту, пропозиції, прибуток та відсотка, а до державних регуляторів він відніс державні замовлення, оподаткування, субсидії тощо [13, с. 6–11]. Подальшого вдосконалення нового неокласичного синтезу теорії державного регулювання через призму соціально-інституціонального напрямку набуло в рамках неонституціоналізму. Згідно з дослідженнями О. Уільямсона, Р. Коуза, Д. Норта генезиси економічного і державного устрою тісно взаємопов'язані. Теорія неонституціоналізму ґрунтується на аналізі проблем людської мотивації, а саме на тому, інтересам яких суспільних груп надається підтримка під час державного втручання.

Проведений аналіз показав, що неонституціоналізм у основній теорії суспільного вибору Дж. Б'юкека та М. Олдоса ставить під сумнів ефективність прийняття урядових рішень через взаємозалежність політики та бізнесу, що ставить під загрозу суспільні інтереси. На думку Дж. Стігліца, у сучасних умовах залишається дилема державного регулювання: «наскільки обмеженою чи наскільки активною має бути роль держави» [10, с. 36].

Під впливом світової кризи фінансових ринків 1997 року Дж. Сорос у книзі «Криза світового капіталізму» доводить, що наділення рин-

кової інституції повною владою без втручання державного регулювання обов'язково призведе до фінансового хаосу та розпаду світової системи капіталізму, а ринковий фундаменталізм загалом становить більшу загрозу, ніж тоталітарна ідеологія. Вчений пропонує створити світову систему прийняття рішень з метою стабілізації світової економічної кризи та глобального регулювання економіки, зокрема фінансових ринків. При цьому необхідним є збереження суверенітетів держав з позиції міжнародного права [11, с. 42–50].

Генезис сучасного змісту поняття державного регулювання у взаємодії з еволюцією нового міжнародного економічного порядку (НМЕП) досліджували представники різних теоретичних шкіл, зокрема І. Валлерстайн (представник школи немарксистської парадигми), Дж. Розенау, Е. Марі-Слотер (представники лібералізму та неолібералізму), Зб. Бжезинський, Р. Гілпін, С. Гантінгтон (представники класичного реалізму та неореалізму) [3]. На думку Е. Молчанової, розвиток НМЕП, механізми та інструменти регулювання економічних відносин на міжнародному рівні залишають поза увагою дослідників проблеми економічної взаємодії країн з різним рівнем економічного розвитку. Перед науковою спільнотою постає завдання визначити, яким чином відбувається трансформація вимог щодо формування нового економічного порядку з боку країн, що розвиваються, з метою покращення позиціонування їх на світових ринках [13, с. 6–11].

Дослідження показали, що Україна як аграрна країна потребує позиціонування через призму науково обґрунтованого та високотехнологічного ведення сільського господарства і утворення конкурентного на світовому ринку продукту. Для досягнення такої задачі необхідним постає вивчення сутності державного регулювання аграрного сектору економіки та його впливу на забезпечення соціального розвитку та продовольчої безпеки країни.

Погляди вітчизняних учених на взаємодію держави і економіки розділяються на три основні течії: вільного ринку, активного державного втручання та помірною державного втручання у ринковий механізм. При цьому виникають дискусії щодо сутності категорії «державне регулювання» і «ринкове саморегулювання економіки» механізму їх регулювання в умовах жорсткої конкуренції під впливом інформаційно-технологічного прогресу та непрогнозованих викликів «нової економіки» [10]. На думку С. Кваші, ядром державного регулювання виступає макроекономічна політика держави у формі адміністративних, економічних, інституційних, структурних та інших напрямів втручання держави в ринкову економіку [1, с. 12–21; 2]. О. Могильний поділяє думку С. Чистова у теоретичному і практичному розрізі. Автор розглядає державне регулювання як систему знань про закономірності дії та правила засування типових методів

і засобів впливу держави на перебіг соціально-економічного розвитку, спрямованих на досягнення цілей економічної політики держави [9]. На думку А. Діброва та В. Андрієвського, проблема уточнення понятійно-категоріального апарату набуває особливої актуальності. Це підтверджує ще й те, що в літературі зустрічаються досить вільні трактування і ототожнення змісту категорій державного регулювання, його форм, методів та інструментів. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва вони трактують саме як опосередкований управлінський вплив на процеси відтворення в галузі з метою забезпечення реалізації цілей державної аграрної політики.

Якщо проаналізувати трактування А. Зінченка, то можна побачити, що вчений визначає регулювання аграрного сектору економіки як систему заходів впливу з метою створення оптимальних умов розвитку. Крім того, на даному етапі інтеграційного розвитку з урахуванням глобальних трансформаційних процесів повністю погоджуємося з думкою Н. Вдовенко. Вчений вказує на те, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування прийняли на себе вирішальну функцію макроекономічного регулювання щодо усієї сукупності природних ресурсів, а також встановлення і регулювання межі прав для усіх суб'єктів власності» [3, с. 3–17; 8, с. 20–26; 12, с. 249–253].

Висновки. Проведені дослідження дають можливість зробити висновки і підкреслити важливість злагодженої дії механізму регулювання аграрного ринку. Це спонукає вчених оцінити вплив на процеси розвитку аграрного виробництва з метою адаптації господарюючих суб'єктів до змін макроекономічних показників країни, ліквідації дестабілізуючої дії кон'юнктурних, сезонних та цінових коливань на аграрну продукцію на ринку. Вказане дало можливість акумулювати надбання досвіду регулювання аграрного ринку у кризові періоди розвитку в поєднанні із сучасними глобалізаційними викликами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кваша С. Методологічний базис прийняття суспільних рішень в аграрній політиці / С. Кваша // Економіка АПК. – 2013. – № 8 – С. 12–21.
2. Кваша С. Наслідки створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС для аграрного сектору вітчизняної економіки / С. Кваша // Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства : [монографія] / за ред. Ю. Лупенко, М. Пугачова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2015. – 320 с.
3. Вдовенко Н.М. Глобальні пріоритети сталого виробництва сільськогосподарської продукції / Н. Вдовенко // Innovative solutions in modern science. – 2016. – № 4 (4). – С. 3–17.
4. Діброва А. Механізм державного регулювання сільського господарства: зарубіжний досвід для України / А. Діброва // Аграрна освіта та наука. – 2007. – Т. 8. – № 3–4. – С. 118–123.
5. Антонюк Л. Міжнародна конкурентоспроможність країни:

- теорія та механізм реалізації / Л. Антонюк. – К. : КНЕУ, 2004. – 275 с.
6. Korobova N. Methods of state regulation of agricultural sector in terms of the orientation of the economy to safety and quality standards / N. Korobova, N. Vdovenko // *Wspolraca Europejska*. – 2015. – № 3 (3). – Vol. 3. – С. 23–33.
  7. Вернадський І. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні / І. Вернадський ; за ред. В. Базилевича. – К. : Знання, 2009. – 862 с.
  8. Вдовенко Н. Сучасна парадигма регулювання розвитку галузей аграрного сектору в умовах глобального дефіциту продовольства / Н. Вдовенко, Ю. Хижняк // *Science Rise*. – 2015. – № 2/3 (7). – С. 20–26.
  9. Могильний О. Регулювання аграрної сфери / О. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.
  10. Фертікова Т. Дослідження динаміки добробуту населення України / Т. Фертікова. – Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1. – Т. 3. – С. 338–346.
  11. Trade density for external market evaluation / [O. Zemojda, S. Kvasha, O. Ryabchenko] // *Актуальні проблеми економіки*. – 2014. – № 6 (156). – С. 42–50.
  12. Вдовенко Н. Роль держави в економічному і соціальному розвитку суспільства / Н. Вдовенко // *Інноваційна економіка : зб. наук. праць*. – Вип. 3 (22). – Тернопіль : Тернопільський інститут АПВ, 2011. – С. 249–253.
  13. Діброва А. Механізм бюджетної підтримки сільського господарства України / А. Діброва // *Агросвіт*. – 2007. – № 15. – С. 6–11.
  14. Мор Т. Утопія / Т. Мор. – М. : Алгоритм, 2014. – 256 с.